

דרוש ליום א' דסליחות [המכונה "לקוטי הפרחים"]¹

קורא הנעים! אתן לפניך הדרוש מה שדרש אדמ"ו הרב הגאון מוהר"ר יעקב אב"ד דק"ק ליסא בעהמ"ח ספר חות דעת יותר ויותר, ביום א' דסליחות, אשר מצאתי במכתבים שלי, וכאשר אצלי אתן לפניך אות באות. וז"ל ממש כא"ש²:

[א]

מה שיש לתמוה שבש"ס³ דורש שיאמרו מלכיות זכרונות ושופרות מקרא (במדבר י, י): ד"ותקעתם בחצוצרות" - זהו שופרות, "והיו לכם לזכרון" - זהו זכרונות, "אני ד' אלקיכם" - מלכיות, נמצא' אמר מקודם שופרות ואח"כ זכרונות ואח"כ מלכיות, ואנו אומרים מקודם מלכיות ואח"כ זכרונות ואח"כ שופרות.

* * *

ומקודם נפרש תחלה מלכויות:

עלינו לשבח לאדון הכל לתת גדולה, שתפס לשון "אדון" אצל "שבח", ואצל "יוצר בראשית" לשון "גדולה", וגם מה זה ענין נתינת גדולה.

ומקודם נפרש ההפרש שבין לשון הלל למלת שבח, ונאמר: כי לשון הילול הוא לשון תפארת, שמפאר את חברו בפני אחרים בעושר ובגבורה מה שאין חבירו מכיר בזה, ואף שיש הרבה כיוצא בזה שייך לשון הילול. ושבח נאמר שמשבח מה שחבירו מכיר בזה שהוא יותר מאחרים ע"י דברים הניכרים לכל, ואח"כ ניכר באמת השבח לכל. והוא מלשון שבח קרקעות, שהדבר נשבח. וניכר השבח הן כנגד מה שהי' מקודם, או שניכר שבחו מאחר⁴, ולזה נאמר ג"כ לשון שבח על השפלה, כמו שנאמר: משביח

3. בספרי שם איתא הדרשה כמו שמביא רבינו כאן, אך בגמ' ר"ה לב. דריש לה מקרא אחרינא. (הערות מהדורת תשס"ד).

4. נראה דקוטב החילוק הוא דהילול ענינו הודעת מעלותיו, והוא פעולת הדיבור במעלותיו. אך שבח מתיחס למה שפעל בדיבורו בהדבר שיהי' מרומם בעיני אחרים [ולכן הוא רק בדברים הניכרים]. ודומה למשביח דבר, רק דהתם ענינו שמרוממו מלעומת מצבו הקודם ונעשה משוכח בפועל ממש מאשר מקודם, וכאן פועל בהדבר שיהי' חשוב ומרומם בעיני הזולת ע"י שמכירים ברוממותו.

1. דרשה זו נדפסה לראשונה בספר רחבות הביאור על ס' קהלת מהרב גבריאל זידפלד, פראג תרי"א. בסוף הספר צירף הנ"ל קונטרס לקוטי הפרחים וסיפח אליו דרשה זו, ומזה נתקבל בטעות כינוי זה על הדרשה. הדרשה נדפסה שוב בנחלת יעקב מהדורת פיעטרקוב בשנת תרע"ג. ולאחרונה יצאה לאור בנפרד בההדרה מהודרת עם הערות (ובתוספת ליקוט מספרי רבינו בעניני ימים נוראים) בירושלים תשס"ד. ברשות המו"ל נעזרתי רבות במהדורתו, ועל כך אני אסיר תודה לו.

2. פתרוז הר"ת כפי הנראה: "כאשר שמעתי".

שאון ימים (תהלים סה, ח), כי בהיות כשאחד משובח מחבירו ממילא שפל חבירו, ולזה הושאל לשון שבח ג"כ על השפלה.

ולזה נאמר: הללו ד' כל גוים שבחוהו כל האומים (תהלים קיז, א), שלשון גוים נאמר על ההמון, ולאומים הוא על המלכים, שעל קרא דלאום מלאום יאמץ (בראשית כה, כג) פי' רש"י ז"ל אין לאום אלא מלכות. ולזה, על ההמון לשון הילול, שהם לא יפארו רק בדבור, משא"כ המלכים, אשר ימאסו המלוכה ויתנו להש"י הוד המלוכה, ויכירו כולם כי לד' המלוכה, וזהו ענין שבח. וקובע הכתוב זמן ואמר: "כי גבר עלינו חסדו", כלומר, אימתי יהי זאת? בעת שגבר עלינו חסדו.

וכן הוא כוונת הכתוב: "קבצינו מן הגוים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך" (תהלים קו, מז), וענין להשתבח קשה. והיינו, מכח שיהי' ניכר תהילת הקב"ה יוזכר ג"כ שבח ישראל, שיאמרו כל האומות "רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" (דברים ד, ו).

וזהו ג"כ כוונת הכתוב שבחי ירושלים את ד', [הללי אלוקיך ציון]. כי חיזק בריחי שעריך, [ברך בניך בקרבך] (תהלים קמז, יב - יג): הכוונה כדכתיב (ישעי' כ"ו, א) "ביום ההוא יושב השיר הזה ביהודה, עיר עז לנו, ישועות ישית חומות וחיל", והכוונה כי לשון ישועה נאמר שנושע מאחר, ולשון עז נאמר על המנצח לאחרים, והנה חומות וחיל אין מדרכם לעשות רק ישועה ולא נצחית מאחר, אך ירושלים לרוב קדושתה היתה בגודל קדושתה בעצמה המנצחת ומפילה כל הבא כנגדה, כמו בסנחריב כשהקרב אל ירושלים נעשו כולם פגרים מתים (מלכים ב יט, לה). וזה אמרו: "ביום ההוא יושב השיר הזה: עיר עוז לנו", כלומר היא בעצמה המנצחת. "ישועות ישית חומות וחיל", כלומר אף שאינם מדרכם של החומות וחיל רק לעשות ישועות ולא ניצוח, לא כן העיר הזאת, שהיא בעצמה המנצחת. וזהו אמרו ג"כ: "שבחי ירושלים את ד'", כי ירושלים היא נותנת שבח הניכר להקב"ה - מכח מה ש"חיזק בריחי ירושלים". ומכח כי "ברך בניך בקרבך" (תהלים שם), והכוונה, כבר דרשתי זה בקרא "נכבדות מדובר בך, עיר האלקים סלה" (תהלים פז, ג):⁵

כי דרך אנשי עיר גדולה מחשיבים עצמם נגד אנשי עיר קטנה, ואין הכפרי ובעל עיר קטנה נחשב כלל בעיני עיר גדולה, אמנם אם שניהם הם מעיר⁶ אחרת, אם יתגאה בעל עיר גדולה לומר בפני אחרים אני מעיר גדולה ואתה מעיר קטנה - ונגד⁷ זה יוכל

5. וז"ל המזמור שם: (א) לבני קרח מזמור שיר, יסודתו בהררי קודש. (ב) אוהב ד' שערי ציון, מכל משכנות יעקב. (ג) נכבדות מדובר בך, עיר האלקים סלה. (ד) אזכיר רהב ובבל ליודעי, הנה פלשת וצור עם כוש. זה יולד שם. (ה) ולציון יאמר איש ואיש יולד בה, והוא יכונה עליון. (ו) ד' יספר בכתוב עמים, זה יולד שם סלה. (ז) ושרים כחוללים, כל מעיני בך: 6. נראה דצ"ל: בעיר אחרת. 7. נראה דצ"ל: נגד.

ג"כ בן עיר קטנה לומר שגם הוא מעיר גדולה, כי אין ניכר בפנים מי הוא מעיר גדולה או מעיר הקטנה. משא"כ ציון, היא נותנת שלימות וחכמה לעם הנולדים בתוכה, ע"ד שאמרו במדרש⁸ שבכל מקום שהי' ציוני הולך מי שרואה אותו הי' אומר ציוני הוא, כי קרן עור פניו מחמת השראת השכינה שהיתה שורה בציון.

וזהו כוונת הכתוב: "ונכבדות מדובר בך", היות כי: "אזכיר רהב ובבל", כלומר מדינות החשובות, "הנה פלשת וכוש - זה יולד שם", כלומר אני איש הנולד בצור וכוש יכול לומר גם הוא יולד שם⁹, לא כן ציון, רק: "ולציון יאמר איש ואיש יולד שם", כלומר ולציון יאמר מכל פה מי ומי הנולדים שם. "ד' יספור בכתוב עמים" - היינו שבטים, עיין מה שפירש"י ז"ל בקרא דעמים הר יקראו (דברים לג, יט)¹⁰, כלומר שיכתובו השבטים ליתן להם שכר, ונבחרו הנולדים בציון להרבות להם. "ושרים כחוללים כל מעיני בך", כל מעיינות הולכים דרך ציון.

וזה אמרו ג"כ כאן שבחי ירושלים את ד', כלומר ירושלים נותנת שבח להקב"ה במה שחזק בריחי שעריך בירושלים, וציון יהלל עצמו במה שד' הוא אלקים כלומר משגיח שלך¹¹, ובמה שברך בניך בקרבך.

וזהו ג"כ הכוונה במה שאמר עלינו לשבח: כי ידוע כשאנו מטיבים מעשינו מוסיפים גבורה בפמליא של מעלה, כדכתיב תנו עוז לאלהים [תהלים סח, לה] (וזה"ק ח"ב לב), ואם חוטאים אנו וח"ו אין אנו עושים רצונו של מקום [מתישין כחו של מעלה], וכאמרו בנו: צור ילדך תשי [דברים לב, יח] (איכ"ר א, לג). ולכך אומרים "עלינו", כלומר עלינו מוטל לתת שבח להקב"ה, היינו שנכשיר מעשינו שנהי' בכלל עם נותנים עוז לאלקים, ואז יהי' ניכר שבחו של הקב"ה. ולזה תפס לשון "אדון הכל", כי אז יהי' ניכר שהוא אדון הכל, שכ"ז שאין הקב"ה עושה דין, אומרין האומות מי אדון לנו!

"לתת גדולה ליוצר בראשית", כלומר: לדעת האפיקורסים שהעולם בחיוב והקב"ה הוא סיבה להם, והעולם הוא עלול ממנו כחיוב האור מן השמש, לא שיין לקרותו גדול, כמו שאמרו חז"ל (יומא סט:): שרצו להעביר הגדול הגבור והנורא, שאמרו

8. במהדורת תשס"ד פי' שהכונה למדרש איכה א, ד: ר' הונא בשם ר' יוסי בכל מקום שהי' אחד מבני ירושלים הולך למדינה, היו מציעין לו קתדרא לישב עליה בשביל חכמתו.

9. בדפוסים הקודמים נדפס כאן: "כלומר שיכתובו השבטים ליתן להם שכר, ונבחרו הנולדים בציון להרבות להם. ושרים כחוללים כל מעיני בך, כל מעיינות הולכים דרך ציון". ובמהדורת תשס"ד עקר משפט זה ממקומו

10. לשון רש"י שם: עמים. של שבטי ישראל:

11. הכונה עפ"ד הרשב"א בפ"י הגדות ברכות ו: [הביאו רבינו בדרוש בפ' ויצא וכן בריש פ' כי תבוא] כי שם אלקים מורה על השגחתו ית'.

עד היכן¹², שלכאורה קשה: וכי משום שלא נכרו גבורותיו של הקב"ה כביכול אינו גבור? התשובה לזה, כי להקב"ה א"א לתוארו בשום תואר המציאות אלא בתואר הפעולות, וקורין אותו גבור ונורא בשם תואר הפעולה. וכיון שאינו עושה מעשה שראוי להקרא עליהם תואר הפעולה, ולכך רצו להעביר תואר גדול גבור עד שמצאו ענין לקראו גבור ע"ש תואר הפעולה¹³. וכאשר אנחנו נתן עוז לאלקים וניכר גדולת הקב"ה בכל העולם, ואז קראוהו¹⁴ גדול, ממילא נותן גדולה ליוצר בראשית, כי כשהעולם בחיוב אינו ראוי לקרותו גדול, כמו שאינו ראוי לקרוא להשמש גדול מהאור והאש והחום, כיון שהם בחיוב, וכשיהיו (ניכר) [ניכרים] נוראותיו ונפלאותיו, יהי ניכר שהוא פועל ועשה הכל ברצון, ואז תהי' ניכר גדולתו על המעשה בראשית.

"שלא עשנו", אמר הטעם על מה שעלינו מוטל יותר מעל הכל, משום שלא עשנו. ומה שאמר שלא עשנו ולא שמנו, (ונראה) [נראה] הכוונה, כי אנחנו עם ישראל נפלינו מן האומות בשני דברים, בכלל ובפרט:

בכלל: שכל האומות נחלקו לשרים, ואותנו נטל הקב"ה לחלקו כדכתיב: יצב גבולות עמים למספר בני ישראל כי חלק ד' עמו (דברים לב, ח - ט)¹⁵, ולא עוד אלא שעשנו קנין לו כמבואר באבות (פ"ו מ"י) "שמים וארץ קנין אחד, וישראל קנין אחד", הרי ישראל הוא קנין חביב (מהקנין) [מקנין] שאר העולם, זהו מה שנפלינו בכלל.

ובפרט הוא: כי אנחנו (מושבח) [מושגח] כל או"א בפרטות, משא"כ האומות כתב הרמב"ם (מ"נ ח"ג, פ' יז, יח, נא) שאפי' מהשר אינן מושגחים רק השגחה מינית ולא השגחה פרטית. והטעם לזה, כי איש אחד אינו כדאי שיהי' עין השגחתו עליו, לכך איננו¹⁶ מושגחים אלא בכלל, ובפרט: כפי שעולה הגורל מזלו כן הוא. משא"כ ישראל, אף שיש מזל לישראל (שבת קנו). מ"מ בתחילת לידתו, מפי הקב"ה באיזה מזל יולד שלא יהי' מזיק להבחירה¹⁷, כמו (שנדרשתי) [שדרשתי]¹⁸ זה כבר (לעיל בנחלת יעקב ריש

12. הלשון חסר וצריך תיקון, אך הכונה שאמרו היכן גבורותיו והיכן נוראותיו, שהרי נכרים מקרקרין בהיכלו ומשתעבדים בבניו.

13. וכן ביאר רבינו בפרשת עקב בפס' האל הגדול הגבור והנורא.

14. אולי צ"ל: יקראוהו.

15. כמבואר ברמב"ן ויקרא יח, כה, בביאור פסוק זה.

16. נראה דצ"ל: "אינם" מושגחים.

17. הלשון קצר כאן, והכוונה אף דגם הישראל בתחילת לידתו נקבע לו מזל, מ"מ שונה

מהאומות "כי באומות המזל נקבע לו במקרה, משא"כ ישראל המזל נקבע לו ע"פ השגחה אלקית, שהמלאך מעמידו במזל הראוי לו בכדי שיתקיים הבחירה" (מלשון רבינו בפ' תזריע). והענין מבואר באריכות שם, אך בקצרה הוא: דהטיפה טבוע בה תכונות הנוטות למדות מסוימות, והמלאך ממונה לזמן לה מזלה [היינו מנת חלקה בחכמה עושר וגבורה] ע"י שמולידו בשעה הראוי' כי מזל שעה גורם. ומזמן לה המזל המתאמת לתכונתה שתוכל לעמוד בה בהבחירה. אך מעלים מהמלאך גוף ענין הטיפה

פ' תזריע) במה שאמרו (נדה טז:) שמלאך הממונה על ההריון מביא הטיפה לפני הקב"ה וגוזר עליו עשיר או עני כו', דהיינו שהטיפה מושגחת שלפי ענינה מה היא צריכה שתהי', ובאיזה מזל צריכה להיות נולדת. ולכך המלאך הממונה על ההריון לילה שמו (נדה שם), כי יום הושאל לדבר הברור, כדכתיב מכרה כיום את בכורתך לי (בראשית כה, לא), ולילה הושאל לדבר החשוך ונשחר ונעלם, לזה אמרו: "לילה שמו", לומר שהדבר חשוך ונסתר ונעלם מהמלאך הממונה והכל מפי הקב"ה. וזהו שאמר בלעם: מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל (במדבר כג, י), מנה הוא מלשון הזמנה, כלומר שמזמין ומכין אותו לדבר שצריך שיהי', וכן מספר רובע של ישראל - באיזה שעה ובאיזה מזל צריכין להיות. ואף מי שאינו ראוי שישגיח עליו בפרטות, משגיח הוא בזכות אבותיו או בזכות אבות העולם, כי ישראל יש להם שיתוף ג"כ מצד נשמותיהן, כי היא חלק אלקי ממעל והן (אצילות) [אצולות] זאת מזאת. משא"כ האומות אין להם חבור בנשמותיהן, כי אין להם רק נפש הבהמיות, ואין להם שיתוף רק מצד חומרם (עי' ס' העיקרים מאמר א' פ' יא).

וזהו כוונת "שלא עשנו כגויי הארצות": "עשה" - לשון קניין¹⁹, היינו שהקניין שלנו אינו כקניין שאר האומות. ומפורש אחר כך במה: "שלא שם חלקנו כהם" - כל ישראל יש להם חלק ד'. "ולא שמנו כמשפחות האדמה" - קרא האומות בשם משפחות האדמה, היות שאין אבות לגוי (יבמות צח). הואיל ואין להם יחסות מכח הנפש רק מכח חומרם כפר בן בקר²⁰, ונמצא משפחתם רק משפחת האדמה. ולזה אין ראוי להשגחה פרטית רק להשגחת מינים כבהמות שג"כ אינם מושגחים רק השגחה מינית. ולזה סיים שלא שם "גורלינו ככל המונם", כי האומות, מחמת שאין להם השגחה פרטית, לזאת הפרטים כפי מה שעלה בגורל לכל אחד כן הוא, ובאיזה מזל כן יהי' לו, משא"כ ישראל אין לו גורל רק השם יתב' עושה הכל, ולזה עלינו מוטל לשבחו.

"ואנחנו כורעים ומשתחוים". כריעה והשתחוויה נאמר כשבא לבקש איזה דבר אומר שמבקש בכריעה והשתחוויה, והודות נאמר כשבא להודות על הטובה שעשה לו. "שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ", והכל ברשותו, כלומר שהוא נוטה שמים לכל אשר יחפוץ (אך) [אף] שהמזלות המה רע לישראל. "ומושב יקרו בשמים ממעל בגבהי מרומים", לומר שאפילו המלאכים המה תחת ידו. "הוא אלוקינו ואין עוד", כלומר,

ורק משפיע בו שפע להולידו במזל הראוי, והוא מטעם שהאריך בו שם בפ' תזריע.
18. תוקן ע"פ מהדורת תשס"ד.
19. כמו: ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית
יב. ה): ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה
(שם לא, א); כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה (דברים ח, יז). מיהו רש"י פירש בכולן דהם לשון קונה ומקבץ, ועיקר ענינם הכינוס ואסיפה, כבמזון ורכוש.
20. כלשונו הגמ' יבמות סב.

נגד כריעה והשתחוויה אמר שעיקר הבקשה היא על ש"הוא אלוקינו ואין עוד" - כי משפט יסורין לפעמים ע"י הסרת השגחה²¹, ונמסר לחיצונים ככתוב ותמוגנו ביד עונינו (ישעי' סד, ו, ע"פ האלשיך שם), ושם אלקים נאמר על שופט, הוא על שם הדין, ולזה אנחנו כורעים ומשתחווים בבקשה להש"י הוא יהי' אלקינו ואין עוד.

שם מלך נאמר הוא רק על משפיע, שהוא משפיע לעמו ולית להון מגרמייהו, וזהו ענין ההפרש בין מלך ובין מושל כאשר אמרתי זה כבר²² הפי' בקרא כי לד' המלוכה (תהלים כב, כט), ובקרא המלוך תמלוך (בראשית לו, ח), ובקרא מלכותך מלכות כל עולמים (תהלים קמה, יג). ולזה אמר: "אמת מלכינו אפס זולתו" - ונגד זה אנחנו מודים. ונגד הבקשה ש"ד' הוא אלוקינו" אמר: "ככתוב בתורתך וידעת היום", כי הבטיח שלבסוף יהי' רק ד' אלקים, כלומר רק הוא יהי' השופט, "אין עוד".

ומכח זה: **"על כן נקוה לך להעביר גלולים מן הארץ והאלילים כו"**, כי גלולים נאמר על עץ ואבן המאוסין כגלל, ואותן העובדים לכוכבים מכונים הם בשם אלהים כדכתיב אלהים²³, ולזה אמר בגלולים להעבירם מן הארץ, ועל האלילים - דהיינו כוכבים ומזלות - אמר לשון "יכרתון", דהיינו שיכרת מפיהם, כמו ביזאל א' (פס' ה') דכתיב כי נכרת מפיכם. ובמה יהי' זה, אמר: "לתקן עולם במלכות שדי", ושם זה נאמר על המשדד המזלות (ע"פ אב"ע ורמב"ן בראשית יז, א), ובזה ממילא יוכרת מפיהם אמונת המזלות כשיראו שאין הוראתן כלום. וממילא: "כל בני בשר יקראו בשמך ותשבע כל לשון", כי הבעל עקידה כתב (בשער י"ד) שענין שבועה א"א להשתנות יקרא שבועה²⁴, וכן יהי' לעתיד כל לשון יהי' כמושבע ועומד להודות (לפניך) [שלפניך]

לנו במה שקרויים אלהים, הא לא בא אלא לפרש דאלילים הוא דהו כוכבים ומזלות. ואולי י"ל דמפרש בקרא דהשתחו לו כל אלהים (תהלים צז, ז) דקאי אצבא השמים [כפי' א' ברד"ק שם] וכן פי' הגר"א בקרא דנורא הוא על כל אלהים (שם צו, ד) ד"המה הגלגלים ואישים השמימים". והמשמעות דקאי אכוכבים משום דאלהים משמע בעלי כח ושררה, שהם שרי מעלה. וכן "אלילים" פי' רבינו בחיי ויקרא כא, א דהוא כינוי לכוחות של מעלה הנעבדים, והוא מלשון אילות.

24. הלשון חסר, ולשון רבינו בפי' נח: "הענין: כל שהוא דבר טבעי ומוכרח לכל ישתנה מכנהו בשם שבועה". [וע"ש שמבאר הענין יותר באריכות].

21. מש"כ "לפעמים" בא ע"י הסרת ההשגחה, הוא כמבואר באמת ליעקב גיטין נח. (וכן בנחלת יעקב ריש פ' כי תצא) דיש ב' מיני עונשין א' עונש הבא ע"י הקב"ה ב' הסתרת פנים כו', ע"ש.

22. היינו דברי רבינו בנחלת יעקב פרשת וישב בפס' המלוך תמלוך עלינו. ופי' שם דמלוכה "נאמר על ענין חסיון שחוסים תחתיו כל בני מלכותו להושיעם מאויביהם ומצרותיהם והמשפיע כל צרכיהם... ומשול נאמר על מי שבכחו לכופ האחר לעשות כרצונו". וע"ש שמבאר ג' פסוקים המובאים כאן שבכולן נזכר שתי הלשונות מלוכה וממשלה.

23. לא נתבאר לאיזה פסוק נתכוון. גם מנ"ל דקאי אכוכבים ולא על עץ ואבן. וגם מה ענין

ראוי לכרוע ולפול. (וכשיכירוך) [וכשיכירו] כן בשכלם, ואז: "לפניך יכרעו ויפולו", כלומר יעשו כן במעשה, ויכרעו ויפולו ולכבוד שמך יקר יתנו. "ותמלוך עליהם לעולם" - שלא ישתנה שוב.

ואומרים עשרה פסוקים של מלכויות, כי יש עשרה מדות, והצדיקים מהפכין מדה"ד למדה"ר (סוכה יד.), לכך אומרים עשרה פסוקים להפוך כולן לרחמים.

*
* * *

ומה שאומרים מלכויות זכרונות ושופרות, היפוך מהכתוב בתורה, היות כי אם אחד רוצה ליתן מתנה למלך, אם הוא אהוב אצל המלך, הוא נושא ¹¹³⁴⁵⁶⁷ בעצמו למלך. ואם אינו אהוב כ"כ, ויש לו אוהב שיכול לפייס המלך שיקבל ממנו, שולח אוהבו למלך. ואם כעס המלך גדול, צריך אוהב לבקש חסד מהמלך שיניח אותו לדבר עבורו אל המלך. ולזה הקב"ה אמר לישראל: אם יהיו טובים יקבל מהם עצמם המצות שהן עושין, דהיינו תקיעות השופר, כמו שקבל מאברהם אבינו המצות. ואמר להן עוד, שאם לא יזכו כ"כ לקבל מעצמם, יקבל מהם המצוה ע"י אבותם. ובאם שלא יזכו אפילו לזה, יעורר חסדו עלינו, כיון שאין אנו מתוקנים אצלינו לזכאים כ"כ, ומבקשים אנחנו חסד שיזכור לנו זכות אבותינו בחסדו - שיקבל מצוה זאת ממנו.

[ב]

דבורי לא לדרשה קאתינא, כי כשדורשין פירוש בפסוקים ואגדות אין העולם נותנים לב רק לשמוע אם יוטב בעיניהם, ולא לקבל המוסר, וזהו שאמרו "עשוני בניך ככנור" (סנהדרין קא.) שאין הולכין לדרשה²⁵ להנות משמוע כמו שהולכין לשמוע קול כנור, ועיקר הדרשה לעורר תשובה ובפרט בימי המלך שהן ימי דין. ישעי' אמר: "קרא בגרון אל תחשוך, וכשופר הרם קולך, והגד לעמי פשעם, ולבית יעקב חטאתם" (ישעי' נח, א), ופי' המפרשים (עי' יערות דבש ח"א דרוש י"ד) כי ישעי' היה ירא להוכיח עם קדש ישראל, ואמר לו הקב"ה אין לך לירא כי השכינה מדברת מתוך גרונו, "כשופר הרם קולך", כי כמו שהשופר אינו משמיע קול מעצמו רק שהוא משמיע מה שנופחין לתוכו, כך אנחנו לא נאמר משלנו רק ממה (שזכר) [שנזכר] בספרים, ברש"י ז"ל ובאלשיך, דברים המעוררים בתשובה, אולי אבנה גם אנכי מזה:

וכבר אמרו (ב"ר צג, י'): אוי לנו מיום התוכחה אוי לנו מיום הדין, אמר מ"יום הדין" ולא אמר מן "הדין"? היום [שדינו] [שדינך] בו - בעצמותו נורא ואיום הוא, כי ביום

25. נראה דצ"ל: "רק" להנות וכו'. שו"ר במהדורת תשס"ד שמגיה: "שהן" הולכין לדרשה להנות וכו'.

שהדין שורה נסתלק כל השפע הטוב²⁶, וכן ביום התוכחה פי' ביום שיעשה ויכוח. וזה (שמביאו) [שהביאו] ראייה מבלעם ומיוסף, הביאו ראייה מרשע גמור ומצדיקים גמורים, כי הרשע אף שיש בו עזות כמו שאמרו: רשעים אפילו בפתחו של גיהנם אינם חוזרין בתשובה (עירובין יט.), כמש"נ²⁷: ומצח אשה זונה היה לך ^{בראשית} (ירמי' ג, ג), מ"מ כשהקב"ה עושה עמו ויכוח אפי' ע"י בריה הקלה שבברואין חיל ורעדה תאחזנו, כאשר בלעם לא הי' יכול לעמוד בתוכחתה של אתונו. וכן השבטים, אף שהיו צדיקים גמורים, ומבואר בכמה מדרשים שלא חטאו רק בחטא קל, ובכל זאת לא יכלו לעמוד בויכוח של אחיהם, כדכתיב ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו (בראשית מה, ג). "כשיבא הקב"ה בעצמו להוכיח כל אחד ואחד כפי מה שהוא כדכתיב אוכיחך ואערכה לעיניך (תהלים נ, כא) על אחת כמה וכמה", כלומר מכ"ש כשהקב"ה בעצמו יעשה ויכוח עם החוטאים ויראה לכל אחד ואחד גודל חטאיו, עאכו"כ (שיפיל) [שיפול] חרדה ואימה עליו. כי קודם שהקב"ה עושה עמו דין מראה לכל אחד ואחד גודל חטאיו עד שבעצמם מכירין ומודים חטאם, כמ"ש (בעירובין יט.) מאי דכתיב (תהלים פד, ז): "עוברי בעמק הבכא מעיין ישיתוהו, גם ברכות יעטה מורה": "עוברי" - אלו בני אדם שעוברין על רצון של מקום. "עמק" - שמעמיקין לו גיהנם. "הבכא" - שמורידין דמעות כמעין. "גם ברכות יעטה מורה" - שמצדיקים עליהם את הדין, ואומרים: רבש"ע יפה דנת, יפה זכית יפה חייבת, יפה תקנת גן עדן לצדיקים וגיהנם לרשעים.

וכש"כ בימים האלה אשר ספרי החיים והמתים פתוחים לפניו, האדם בעצמו יודה כי חוטא ורב מרי הוא, וכל מה דחשיב הפייטן (במעריב ליל יוה"כ פ' פיוט המתחיל: אמנם אשמינו עצמו מספר) - זדים חוטאים זוללים סובאים - הן בנו, כ"ש שיש לפול עלינו פחד ורעדה ותסמר שערות ראשו מאימת הדין.

ואפילו ר"י בן זכאי שהי' צדיק גמור, וכשחלה ובכה ושאלו לו תלמידיו מדוע אתה בוכה, והשיב: אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי, שהיום כאן ומחר בקבר, ואין כעסו כעס עולם, ואין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון, ואעפ"כ הייתי בוכה, עכשיו שמוליכין אותי לפני מ"ה הקב"ה, שאם יכעוס עלי - כעס עולם הוא, ואם יסור יסורני - יסורי עולם הן, ואם ימיתני - מיתת עולם, ואין אני יכול לפייסו בממון ולשחדו, ולא עוד אלא שיש לפני ב' דרכים, של גיהנם ושל גן עדן, ואיני יודע באיזה דרך מוליכין אותי, ולא אבכה, ע"כ (מברכות כח:). כ"ש אנחנו, חוטאים ורב מרי, אשר בכל יום ממרים היינו, וכל מעשינו רק למרות עיני

26. עי' מש"כ רבינו בפ' נצבים ד"ה בכל הגוים אשר הדיחך. 27. נראה דצ"ל "וכמש"נ" (=וכמו שנאמר). דכונתו להביא ראיה נוספת להא דרשע יש בו עזות.

כבודו, ודאי ראוי לנו לבכות על ימינו ושנותינו אשר עלינו בהבל ובחטאים ובעונות, וראוי שלא ישאר עוד רוח באיש.

ומדרך הליצים אומרים: "אילים מדרך פשעם, ומעונותיהם יתענו. כל אוכל תתעב נפשם, ויגיעו עד שערי מות. ויצעקו אל ד' בצר להם, וממצוקותיהם יושיעם" (תהלים קז, יז - יט). אומרים: שהשוטים עבור הפשעים מתענים, ובאמת אין התענית בלבד מכפר, כענין שאמר הכתוב: "הכזה יהי צום אבחרהו, יום ענות אדם נפשו" (ישעי' נח, ה). ועיקר התענית הוא שיהיה צר לו על חטאיו עד שלא יערב אוכל לחכו, ויהיה מתענה ומתאבל על חטאיו עד שיהי' ממאס באוכל, כמתאונן על בן יחידו. וזה שאמר: "כל אוכל תתעב נפשם", כלומר שתענית תהיה שמחמת צער החטא שעשה יתעב בכל אוכל, "ויגיע עד שערי מות" - מחמת רוב צער, אז: "ויצעקו אל ד' בצר להם, ויושיעם".

ועתה רבותי! נזכור נא במה יש לנו לבוא אל המלך הקב"ה? "גבורות אין בנו אשר בם נבוא"²⁸, ועונינו רבו עד למעלה, ובאיזה פנים נשפוך שיח - "הלא יומו ואידו נכח פניו"²⁹! ראו נא מה שהרמב"ם כתב לבנו: בא ואראך כמה כיוצא בך קבורים בסוף אדמה, ואף אתה מחומר קרוץ כמותם. מלבד אשר האדם מעותד למיתה, מעותד ליסורים החמורים ממיתה. ועתה בעוה"ר אין איש שם על לב יום המיתה ויום הפקידה ולא יעלה על זכרוננו כלל, ולא כמאמר הכתוב (קהלת יא, ח): "ויזכור את ימי החשך" - הוא מותו, "כי הרבה יהיו כל שבא הבל", ע"כ. ופי' האלשיך: הוא מותו³⁰ יהיה הרבה יותר מכל ימי חייו והמה ימי שואה ומשואה, "כל שבא הבל", כלומר משא"כ תאות עוה"ז איננו מרגיש (עבותו) [עריבותו] והנאתו רק רגע אחת, ותיכף כשבא הוא הבל. "וזכור"³¹ את בוראיך בימי בחורותיך, עד אשר לא יבואו ימי הרעה" (קהלת יב, א), כי הימים אשר תעשה בהם העונות המה מעידים על העונות, ולכן אמר וזכור את בוראיך ושוב בתשובה עד שלא יבואו ימי³² אותן עדים, הימים שמעידים על עונותיך.

28. הוא מלשון הפיוט דליל יוהכ"פ הנזכר לעיל.
29. מלשון הפיוט שבמוסף יוהכ"פ המתחיל: אנוש איך יצדק.
30. באלשיך: התמדתו במותו.
31. כאן מתחיל לבאר הפסוקים בקהלת פרק י"ב. וז"ל הפסוקים שם: (א) וזכור את בוראיך בימי בחורותיך, עד אשר לא יבואו ימי הרעה, והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ. (ב) עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים, ושבו העבים אחר הגשם. (ג) ביום שיזעו שומרי הבית והתעותו אנשי החיל.
- ובטלו הטוחנות כי מעטו וחשכו הרואות בארובות. (ד) וסוגרו דלתים בשוק בשפל קול הטחנה, ויקום לקול הציפור, וישחו כל בנות השיר. (ה) גם מגבוה ייראו וחתחתים בדרך, וינאץ השקד ויסתכל החגב ותפר האביונה, כי הולך האדם אל בית עולמו, וסבבו בשוק הסופדים. (ו) עד אשר לא ירתק חבל הכסף ותרוץ גולת הזהב ותשבר כד על המבוע, ונרוץ הגלגל אל הבור. (ז) וישוב העפר על הארץ כשהיה, והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה.
32. נראה דתיבת "ימי" מיותרת וצריך להשמיטו (הערת מהדורת תשס"ד).

"והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ", כלומר אף שכבר באו ימי הזקנה אשר [אין] לך בהם חפץ ורצון - שנתבטל תאותכם - אל תתיאש מן התשובה. "עד שלא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים", כל זמן שאתה חי יש לך זמן לשוב בתשובה.

ומה שאמר "השמש והירח והכוכבים", כי שלשים יום קודם מותו מתמעטים הכחות, ויש באדם נפש רוח ונשמה וחושים ואברים, ושלשים יום קודם מותו מתחילה [הולכת] הנשמה שנמשלת לשמש. ואח"כ הולך הרוח, אשר נמשל לאור הבא בנסוע השמש, שיש עדיין אור בעולם מבהיקת השמש, שהוא יותר מאור הירח. ואח"כ תפרד ממנו הנפש, הנמשלת לירח. ואח"כ מתחילים החושים, הנמשלים לכוכבים, להתבטל ממנו עד שישאר כאבן דומם. "ושבו העבים אחר הגשם", כלומר שאברים נעשים כעננים אחר הגשם - שנתפרדו מהם הלחלוחית.

"ביום שיזועו שומרי הבית", הן האברים שמתחילין לרתת קודם מותו. "וחשכו קראות בארבות", הן העינים. "וסגרו דלתים", הן מוצאות הפה. ואז א"מ³³ שוב להתודות. "ויקום לקול הצפור", היינו אף שקודם מותו מגיע להחולה התגברות, זהו לקול הצפור, הוא קול המכריז סמוך ליציאת הנפש. אז יקום ויתגבר ^{אוצר החכמה} כמתעורר לעזור, "וישחו כל בנות השיר", שיפסוק ממנו הדבור³⁴.

"גם מגבוה יראו", היינו מדין שלמעלה הגבוה ירא ויפחד. "וחתחתים בדרך", שיעמדו עליו מקטרגים בדרך. "וינאץ השקד", שיתחיל להניץ הפורעניות המכונה בשם שקד כמ"ש מקל שקד אני רואה (ירמ' א, יא). "ויסתבל החגב" - כחות הטומאה מכונים בקבלה בשם חגבים, כלומר שכחות הטומאה שנעשו ע"י העונות יהיו כמשא וסבל כבד על הנפש ולא יניחוהו לעלות. "ותפר האביונה", התאוה לעלות למעלה³⁵ תופר. והוא ענין "את נפש אויביך יקלע[נה] בתוך כף הקלע" (שמואל א כה, כט).

ועל כל אלה ראוי שהחי יתן אל לבו כי יראה במות רעהו. כי גם עליו יעבור כוס, כי אוי מי יחי' ולא יראה מות, ומי הוא זה שיהי' בטוח מחתחתים בדרך ומדינו של גהינם, ואין איש שם על לב, ע"כ לעוררם מתרדמתם אמר הכתוב: "כי הולך אדם לבית עולמו, וסבבו בשוק הסופדים" - כשמת אדם אחד אין להסופדים לעמוד על המת ולספדו, כי מה צורך המת בהספד, כי הולך הוא לבית עולמו עלמא דקשוט, רק: "וסבבו בשוק הסופדים", כלומר יותר טוב שילכו הסופדים בשוק לעורר לב החיים לשוב בתשובה, וידעו שימותו ויקראו לאלהים בחזקה בכל לבם. "עד אשר לא ירתק חבל הכסף", כלומר רתק הוא מלשון חוט המשולש, כמ"ש (הרתק עשו) ["עשה

33. נראה דצ"ל: א"א = אי אפשר. 34. ר"ל ואי אפשר אז להתודות עוד (בפי' רבינו לקהלת

שם). 35. כי הנשמה ממהרת לעלות מיד אל מקורה (אלשיך שם).

הרתוק" (יחזקאל ז, כג), וכסף הוא מלשון תאוה, כמו "נכסוף נכספת" (בראשית לא, ל), כלומר שיתעורר לעשות תשובה קודם שהשתלשו התאות, כי שלשה תאות באדם: תאות ממון, ותאות אכילה ושתיה, ותאות נשים.

"הן³⁶ לא קצרה יד ד' מלהושיע ולא כבדה אזנו משמוע, כי אם עונותיכם היו מבדילין ביניכם ובין אלקיכם" (ישעי' נט, א - ב) - שעשו פירוד ביניכם וממילא הוא פירוד בין אלקים. "וחטאתיכם הסתירו פנים מכם משמוע" - השגגות שעשינו מקודם שהסתיר פנים³⁷ מאתנו. כיון שלא נשמע לקול מוכיחים³⁸. "רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם נקי, מחשבותיהם מחשבות און, שוד ושבר במסילותם", כלומר שכ"כ נעשה הרע אצלם בטבע עד שרגליהם מעצמם להם ירוצו. "ושוד ושבר במסילותם", כי הרע היא אצלם כחוק ונימוס.

"על כן רחק משפט ממנו ולא תשיגנו צדקה", כי הרוגז כולו דין, ומשפט הוא ממוזג מדין ורחמים, (מצדקה) [וצדקה] כולה רחמים. וזהו אמרו: כי המזג³⁹ (רתק)

כדובים כולנו, וכיונים הגה נהגה, נקוה למשפט ואין, לישועה רחקה ממנו. (יב) כי רבו פשעינו נגדך, וחטאותינו ענתה בנו, כי פשעינו אתנו ועונותינו ידענום. (יג) פשוע וכחש בד', ונסוג מאחר אלוקינו, דבר עושק וסרה, הורו והוגו מלב דברי שקר. (יד) והוסג אחור משפט, וצדקה מרחוק תעמוד, כי כשלה ברחוב אמת, ונכוחה לא תוכל לבוא. (טו) ותהי האמת נעדרת, וסר מרע משתולל, וירא ד' וירע בעיניו כי אין משפט. (טז) וירא כי אין איש, וישתומם כי אין מפגיע, ותושע לו זרועו וצדקתו היא סמכתהו.

37. נראה דצ"ל "גרמו" שהסתיר פנים. ומדייק מלשון חטאותיכם דקאי אשגגות.

38. אפשר דלשון זה קאי על המשך דבריו, דבפסוק ד' כתיב אין קורא בצדק ופי' רד"ק ואב"ע דאין מוכיח. ועל זה אמר רבינו דזה גורם להרע מעשיהם עד שרגליהם לרע ירוצו כו'. ואפשר דקאי אלפניו: דהטעם דבא הסתר פנים על החטאים, משום שלא שמעו לקול מוכיחים שהיו מדריכים אותם ומונעים מהן השגגות, ודוחק.

39. במהדורת תשס"ד כתב כאן דצ"ל: כי המשפט.

36. מכאן מפרש רבינו הפסוקים בישעי' נט, א [ונמשך אחר פי' האלשיך בהרבה מהם]. ונעתיק את הפסוקים כסדרם, והפסוקים שנתפרשו בדברי רבינו נביא באותיות רגילות: (א) הן לא קצרה יד ה' מהושיע, ולא כבדה אזנו משמוע. (ב) כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלקיכם, וחטאותיכם הסתירו פנים מכם משמוע. (ג) כי כפיכם נגואלו בדם ואצבעותיכם בעון, שפתותיכם דברו שקר, לשונכם עולה תהגה. (ד) אין קורא בצדק ואין נשפט באמונה, בטוח על תוהו ודבר שוא, הרו עמל והוליד און. (ה) ביצי צפעוני בקעו וקורי עכביש יארוגו, האוכל מביציהם ימות, והזורה תבקע אפעה. (ו) קוריהם לא יהיו לבגד, ולא יתכסו במעשיהם, מעשיהם מעשי און, ופועל חמס בכפיהם. (ז) רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם נקי, מחשבותיכם מחשבות און, שוד ושבר במסילותם. (ח) דרך שלום לא ידעו, ואין משפט במעגלותם, נתיבותיהם עקשו להם, כל דורך בה לא ידע שלום. (ט) על כן רחק משפט ממנו ולא תשיגנו צדקה, נקוה לאור והנה חושך, לנגוהות באפלות נהלך. (י) נגששה כעורים קיר, וכאין עינים נגששה, כשלנו בצהרים כנשף, באשמנים כמתים. (יא) נהגה

[רחק] ממנו, ולצדקה אינו משיג כלל. ולזה אמר לשון "משיג", כי לגדול טובו הצדקה כאלו רודף אותנו, אך היות כי המקבל אינו ראוי ואנחנו כאלו רודפים מהצדקה ואינה משיגה אותנו להיות חל עלינו. "נקוה לאור והנה חושך", לנגוהות באפלות נהלך", כלומר נקוה לאור גדול והנה חושך בעדינו הצרות ובתוקף החושך מקוים (אותנו) [אנו] שיהי' עכ"פ כחשכת לילה גם בו נגוהות של ירח וכוכבים, (אדרבה) [ואדרבה] נתוספים צרות גדולות מאלו כחושך של אפלה. או יאמר, שא"א שיהיו עונינו⁴⁰ נוגה היות כי באפלות נהלך⁴¹.

"נגששה כעורים קיר, וכאין עינים נגששה", כי העור שנתעור אחר שראה יודע לגשש קיר, כי יזכור המקומות שראה, משא"כ באין עינים, אמר: או לנו שירדנו עשר ירידות, כי מתחלה "באפלות נהלך" - הרואה קצת אור, והיינו (נזהר) [נזהרים] קצת אפי' מעבירות רק גדולים קצת⁴². ואח"כ ירדנו עוד, ונעשינו כעורים אשר לא ראו מאורות, ומ"מ הי' בנו הכח הזוכר, והיינו נזהרים מעבירות גדולות שהיו עומדות לפנינו ככותל ופרשנו מהם. ואח"כ "כאין עינים נגששה" - כאלו לא היו לנו עינים מעולם. "כשלנו בצהרים כנשף" - שעושין עבירות בפרהסי', מקודם היינו נשמרים מב"א כמו שאמר ריב"ז הלואי שיהי' מורא שמים עליכם כמורא בו"ד (ברכות כח:), ועכשיו אנחנו עושין בפרהסיא כי נתפקרנו⁴³. ואח"כ ירדנו עוד "באשמנים כמתים", כי מקודם הי' נשאר עוד קצת הרגש שאם היו צווחין עליו הי' פורש, ואח"כ היה בטל כח ההרגש מאתנו מכל וכל עד שנעשינו בארמונים⁴⁴ כמתים. ואח"כ ירדנו עוד וש"נהמה כדובים כולנו, וכיונים הגה נהגה", שמקודם אף שהיינו חוטאים למקום לא היינו חוטאים בעבירות שבין אדם לחבירו, ועכשיו כל חשקינו לטרופ טרף מחברו כדובים, ולא עוד אלא שמראין עצמנו כאוהבים זה לזה והוגין אחד נגד חבירו כיונים.

"נקוה למשפט ואין [לישועה רחקה ממנו]", כלומר לא מבעי' שהתקוה שיעשה משפט במרעים לנו אין, אלא אפי' התקוה לישועה בזכות אבות ג"כ רחקה ממנו, כי בעוה"ר תמה זכות אבות. "כי רבו פשעינו נגדך, חטאינו ענו בנו, כי פשעינו אתנו", כי כשאדם חוטא בורא משחית, והמשחית נקרא פשע, ועולה ומקטרג ויורד ומכשיל, ש"פשעינו" - המשחיתים שנבראו ע"י עונותינו, "אתנו" הן, ומחטיאין אותנו עוד. "ועונותינו ידענו. פשוע וכחש בד' ונסוג מאחר אלקינו", כלומר העבירות שבין אותנו למקום הוא: "(פושע) [פשוע] וכחש בד'", כלומר בעת שנוהג עמנו במה"ד מכחישין

40. במהדורת תשס"ד מגיה כאן: עינינו. 41. פי' בעבירות נהלך. 42. אולי צ"ל: רק קצת גדולים. 43. פי' וזהו דאמר בצהרים כנשף, דחטאו במקום שרואים כבמקום שלא רואים. 44. במהדורת תשס"ד כאז: אולי צ"ל באשמנים.

אנחנו ואומרינן כי לא מאת ד' הוא. "וצדקה מרחוק תעמוד"⁴⁵, כאשר כתבתי בפי' לאיכה (א, יט) קראתי למאהבי המה רימוני, וכן בכתוב ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום (איכה ד, ו)⁴⁶. אך לבסוף מנחמנו ואומר: וירא כי אין איש [וכו'] ותושע לו [זרועו] וצדקתו [היא סמכתהו] וגו'.

[ג]

הנה עיקר דרוש זה לא לדרשה ולומר פשטי ד"ת, כי לא הזמן גורם היות כי באו ימי פקודה, עלינו נאמר מה נעשה ליום פקודה (ע"פ ישעי' י, ג). ומהראוי שלא לומר ביום זה רק התעוררות לבכי ולתשובה, אך מה אעשה כי אין לי קול לעורר הבכי. והייתי רוצה לומר רק בשבת, אך מחמת כי בעוה"ר פרץ הקב"ה בנו פרץ, שנעדר הרב הגאב"ד דק"ק גרידון⁴⁷, וראוי להספידו שהי' מלא בחכמה ויראתו קודמת לחכמתו ועניו מאד, וידוע כי הצדיק אין לו תמורה (במד"ר ג, א) וראוי לעשות אבל יחיד⁴⁸ אשר בעוה"ר נאבד שר גדול מישראל⁴⁹.

וידעתי כי הרבה יתלו בזקנה שהוא הי' זקן, אך כבר אמרתי בהא דאמרו (קה"ר ה, יז) כד דמך רב (ספרא) [סימון] אמרו שבטים מציאה מצאו כתיב ויחרדו ויצא לבם (בראשית מב, כח), אנו שאבדנו לר"ס על אחת כמה וכמה. ועתה אפרש רק בקצור, כי ידוע שעתיד הי' יעקב לירד בשלשלאות של ברזל למצרים (שבת פט:), והנה השבטים כשראו העלילה הבינו תיכף שזאת התחלת ירידת מצרימה, וכיון שרצה לקחת אותו לעבד בלי ירידה בשלשלאות של ברזל - "מציאה מצאו", כלומר נחשב להם למציאה, כענין אם נגזר על אחד עונש מרובה ואח"כ הקילו עליו עד אחד מאלף מהעונש בודאי נחשב לו למציאה, ועם כ"ז ויחרדו ויצא ליבם, כי אדם אינו מתפלל רק בראות עין, א"כ אנו שאבדנו לר"ס אף שזקן הי', מ"מ בשעת אבדתו ראוי (לספודו) [לספודו]. ולכך אף עלינו נאמר כזה באבדת הצדיק כזה.

47. הוא כנראה ר' יצחק מרדכי חתן ר' גדלי' מטיקטין (הוא ניהו אביו של רבי אברהם בעל מחבר ס' פתח הבית) שנפטר ביום ו' לחודש אלול שנת תקע"ג, ועיין בתולדות הקהילות בפולין לר' צבי הלוי הורוויץ עמ' 191 - 192. [ר' שרגא אברמסון עלון לחובב הספר גליון 4 טבת תש"נ]. כל זה העתקתי מההערה שבמהדורת תשס"ד (למעט ההוספה שבסוגריים העגולות).

48. מלשון הכתוב ירמי' ו, כו. ופירש"י אבל של בן יחיד, מי שאין לו אלא בן יחיד ומת.
49. מלשון הכתוב שמואל ב ג, לח.

45. פי' דרבינו מפרשו כפי' הרד"ק דהנביא מוכיחם על שאין נותנים צדקה ואומר על דרך משל שהצדקה מרחוק תעמוד ולא תקרב אליהם. ובפירושו לאיכה מפרש "קראתי למאהבי" שהחשבתי להאומות, "המה רימוני", שהטו את לבבי מאחרי ד' עד שהכניסו בלבי אכזריות גדולה כ"כ עד שכהני וזקני בעיר גועו, כדכתיב יד עני ואביון לא החזיקה.

46. ומפרש רבינו שם דעיקר חטאת סדום שיד עני ואביון לא החזיקה, ולהם נחשב רק חטאת כי לא ניתנה להם עדיין תורה, משא"כ בבת עמי שנחשב להם לזר.

ועיקר ההספד כתבו המפרשים שהן מחמת ב' דברים, וא' מהן⁵⁰ שיקנאו בו החיים ויאמרו כמה יקר הגיע לאיש אשר עסק בעבודת ד', ולמה נחדל אנחנו לעשות כמוהו, ולכך גם אנחנו נצטרף לדרוש מענין מוסר הראוי לימים האלה ענין מעלת הצדיק:

ומקודם נתחיל בפ' הכתוב בסדר שקראנו בו בשבת זה, שהוא תמוה, והוא בפ' נצבים "פן יש בכם איש או אשה" (דברים כט, יז) עד סוף הפרשה. יש בכאן תמיהות רבות: (א) אמר בכפל פן יש בכם איש או אשה, פן יש בכם שורש פורה וגו'. (ב) כתב כשישמע את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמור וגו'. כיון שיאמר שלום יהי לי ולא יאמין בנבואת משה ובתורתו, א"כ אף במה שאמר ורבעה בו כל האלה הזאת לא יאמין, ומה תועלת יש בקללה ב' פעמים, והמאמין אף בראשונה יאמין. (ג) "שורש פורה ראש ולענה" אין לו פי'. (ד) "למען ספות הרוה את הצמאה" אין לו פי' כלל, וגם לפי' התרגום⁵¹ קשה תיבת "למען", והי' לו לומר אספות הרוה אל הצמאה, ועוד מהיכא תיתי יוסיף שגגות על זדונות ואם לא ישמעו לי ב"פ⁵². (ה) "ואמר הדור האחרון", ולא פי' מה שיאמרו רק אח"כ אצל "ואמרו כל הגוים" פי' מה שיאמרו. (ו) שהתחיל שיעשן אף ה' וקנאתו באיש, ומסיים בכל הדור. (ז) מה שאמר "פן יש בכם" לשון ספק, בשלמא כשהקרא מדבר על לשון עתיד כגון פן יפתה לבבכם (שם יא, טז), או פן תשחיתון (שם ד, טז), שייך לשון ספק שהבחירה היא ביד הבוחר, אבל כשמדבר על לשון עבר קשה ומי איכא ספקא קמי' שמיא?

ולפרש כ"ז נקדים הכתוב בפ' וירא בבקשת אברהם להקב"ה על אנשי סדום ואמר: האף תספה צדיק עם רשע. אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר, האף תספה ולא תשא למקום למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה. חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע, חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט (בראשית יח, כג - כה). ולכאורה הוא תמוה שהתחיל להתפלל בעד הצדיקים כמ"ש האף תספה וגו', ולבסוף בקש גם על הרשעים שבתוכה כמ"ש ולא תשא למקום בעבור וגו', ואח"כ חזר ואמר "והיה כצדיק כרשע" ולא התפלל רק בעד הצדיקים? ונראה, דהנה בתענית (כא:) איתא בסורא הוי דברתא ובשבכותא דרב לא הוי דברתא, סברו משום זכותא דרב, אתחזו להו בחלמא דלאו משום זכותא דרב אלא משום האי גברא כו'. ותמה המהרש"א

50. והשני לא פירש כאן. ונראה דהיינו משום יקרא דשכבי (סנהדרין מז). ופירשו רבינו בהספד על רבי אברהם טיקטין ז"ל דע"י שמזכירין זכותיו יש בכח ישראל להליץ טוב בעד המת ומעוררין זכותו בשמים. ע"ש.

51. שפירש שמחמת אומרו בלבבו שלום יהי לי כי בשרירות לבי אלך אפרע ממנו אף על השגגות שעשה עד הנה, ואספה השגגה על הזדונות.

52. צ"ע הכונה בתיבות אלו שכתב "ואם לא ישמעו לי ב"פ".

דהא בכלל מאתים מנה⁵³? ודרך נזר הקודש (בפי' ב"ר מט, יד) ידוע⁵⁴. אמנם לפענ"ד נ"ל דרך אחר:

לכאורה ענין הערבות בהא דכל ישראל ערביין (שבועות לט.) תמוה, איזה כוונה יש להקב"ה להעניש כל ישראל בשביל אחד שחטא בסוף העולם, ולא היו יכולין להוכיח אותו? ונ"ל הא דאמרו בש"ס (סוכה נב.) אצל הצדיקים נדמה היצר הרע להן כהר ולרשעים נדמה כחוט השערה הללו בוכין והללו בוכין כו'. וזה ג"כ תמוה כי בהכרח לאחד משניהן נדמה לשקר, כי (במ"נ) [ממ"נ] אם האמת הוא שהוא כהר - נדמה לאחר כחוט השערה הוא שקר, ואם כחוט השערה האמת - ההר שקר?

ולפרש זה נראה, כי בגיטין (דף נ"ב.) גבי הנהו בי תרי דאיגרי בהו שטן כל בי שימשי [וכו'] עד דעביד שלמא. שמעיה דקאמר ווי דאפקי' ר"מ להאי גברא מביתיה, ע"כ. אלמא ע"י הצדיק נחלש כח הטומאה עד שניתן כח אף לשאר אנשים לכפות היצה"ר. וכן מצאנו להיפוך, שעל ידי שהרשעים מוסיפין ונותנין כח הטומאה, ועי"ז נותנין כח ביצה"ר וחילתו עד שמזיק ג"כ לצדיק. כמו שפי' המפרשים בקרא הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את (בראשית יב, יא), דהיינו שבתחלה לא היה אברהם במדריגה זו כלל להשיג דברים הגשמיים, ואפילו גבי ר"מ⁵⁵ ושאר תנאים ואמוראים מצינו שהיו אומרים דמיין עלי כקאקי חיורי (ברכות כ.) וכי כשורא (כתובות יז.). וכשבא למצרים, מחמת גודל טומאת מצרים וחזקו⁵⁶ כח הטומאה כ"כ, עד שהי' שם היזק ג"כ לאברהם אבינו, שהרגיש בנפשו ואמר: הנה נא ידעתי וגו' - מה שלא היה זה מקודם, ובזה אני מרגיש גודל הטומאה וזוהמתן של מצרים, עד שירא אנכי שחשודין על הריגת נפשות בשביל טומאת עריות. וזה היה עיקר מה שסבב הקב"ה שירדו אברהם ושרה למצרים כמ"ש במדרש (ויק"ר לב, ה) שבשכר שגדרו אברהם ושרה עצמן מערוה זכו הנשים שתהיינה גדורות מעריות, והכונה שבשביל שגדרו עצמן מעריות (נחלשו) [נחלש] כח הטומאה.

ובזה אתי שפיר מ"ש צדיקים נדמה להם כהר ורשעים כחוט השערה, כי בודאי מתחילה אין היצה"ר דומה רק כחוט השערה, כמאמר הכתוב ישעיה (ה, יח) הוי מושכי עון בחבלי שוא, וכן אמרו שהקדוש ב"ה אומר (ועתה עשית) [ואתה עשיתו] רע (תנחומא בראשית ז.). משא"כ אחר שכבר הרשיעו הרשעים שבדור, נתנו כח בטומאה והוסיפו כח ביצה"ר, נעשה היצה"ר כהר, והצדיקים שבתוכם צריכין כח (חזק) [חזק] ואומץ רב

53. במהרש"א שם: "דודאי מכש"כ דבזכותי דרב היו ניצולין, דבכלל מאתים מנה". 54. לעיל בפ' וירא שם הבאנו בהערה תמצית דבריו, ע"ש. 55. צ"ע כונתו, דאיזה דבר כיו"ב מצינו אצל ר"מ. 56. במהדורת תשס"ד: נראה דצ"ל חזקה.

לסתור ההר, שכבר נעשה הר ע"י הרשעים. וזהו שאמרו הללו בוכים והללו בוכין, כי הרשעים בוכין שהם לא יכלו לכבוש חוט, שקודם שחטאו לא הי' רק כחוט השערה. והצדיקים בוכין, שאלו היתה צדקתם גדולה עד מאד, באפשרות ע"י צדקתם נחלשה כח הטומאה עד שהרשעים לא הוי רשעים כל כך, מחמת שהי' נחלש היצה"ר עד שהי' קל על הרשעים לכפותו⁵⁷.

וזהו ענין הערבות, כי אף שחוטא הוא בסוף העולם, אם היינו מטיבין מעשינו הרבה, והי' נחלש כח היצה"ר, הי' מועיל זה שלא הי' האיש הזה חוטא. ואל דעות ד' ולו נתכנו עלילות (שמואל א ב, ג), והוא יודע לשקול כל אחד ואחד מישראל מה שהי' גורם להחטא החוטאים⁵⁸.

אורח' 1234567

ובזה יש לתרץ הא דאמרו חז"ל (חגיגה טו.) הצדיק נוטל חלקו וחלק חברו בגן עדן והרשע נוטל חלקו וחלק חברו בגיהנם⁵⁹. כי החטא הקל שעשה הצדיק הי' בהגרמת הרשע, שהוסיף כח הטומאה עד שלא הי' הצדיק יכול לכבשו. וכן מגיע שכר לצדיקים על זכויות שעושין הרשעים, כי גם הם היו בהגרמת בעשית הטוב מה שעשו הרשעים, במה שהחלישו כח הטומאה וישרו הדרך לפני הרשעים לכבשו במקצת. וידוע שהשכר הצדיקים הכל בעוה"ב ועונשם בעוה"ז, וברשעים הוא להיפוך, ולכך השכר המגיע לצדיקים (מה) [במה] שהם היו גורמים בעשית הטוב של הרשעים מקבלים בעוה"ב, והעונש המגיע לרשעים במה שהם היו גורמים בעשית החטא שעשו הצדיקים מקבלים בעוה"ב. ולזה אמרו שהצדיק נוטל חלקו וחלק חברו בג"ע, היינו שמקבלים שכר בעשייתם הטוב של הרשעים - שהוא הי' גורם לזה - בג"ע. והרשע מקבל העונש על החטא של הצדיק אשר על ידו בגיהנם, כי כן הוא עונש הרשע, וא"ש.

ולפי"ז נראה דאין עולין במשקל אחד הצדיקים והרשעים⁶⁰ רק אותן הצדיקים שיש להם סבה קצת בחטא החוטאים, והחטא נחשב על כולם, ולזה מושקלים ביחד. [ולזה⁶¹] לפעמים הצדיקים נענשים תחלה כענין שנא' ממקדשי תחלו (יחזקאל ט, ו, וע"פ שבת נה.), ולפעמים צדקת הצדיקים תכריעה עד שהצילה לרשעים, לאפוקי אם צדקת הצדיקים גדולה היא עד מאוד עד שאין להם סבה כלל בחטא החוטאים - כאלו אינם נשקלים כלל עם החוטאים, שאין להם שייכות ביחד. ולזה אמר הקב"ה למשה הניחה

57. בפ' וירא שם נוסף כאן: "כמו בהך דגיטין שאמר השטן ווי דאפקי' ר"מ להאי גברא מביתי' כנ"ל". 58. בפ' וירא שם: מה שהי' גורם להחוטא חטאים. [ובמהדורת תשס"ד כאן: "להחטיא החוטאים"]. 59. בפ' נצבים כתב רבינו הקושיא שעלי' בא לתרץ כאן, וז"ל: והוא תמוה לכאורה, שכביכול עול הוא בחיקו ית', וכי מה לו להעניש את הרשע על העבירות שעשה הצדיק. 60. היינו שיהיו נידונים כולם ע"פ הרוב (מדברי רבינו בפ' וירא). 61. נוסף ע"פ לשון רבינו בפ' וירא.

לי ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול (שמות לב, י), ולא הכריעו הדור למשה וכן משה להדור, שלא נשקלו (בשקל) [במשקל] ביחד, כמ"ש. ובוזה א"ש מהא דרב דאתחזו להו דלאו משום דזכותי דרב הוא, דנפישא טובא, פי', שאלו הי' רב נשקל עמהם ביחד הי' מכריע את כולם, רק שרב להיות זכותו נפיש טובא לא נשקל כלל עמהם, שלא הי' לרב שום שייכות כלל בחוטאים. רק האי כובס נשקל עמהם, והיות זכותו [לא הי' נפישא⁶²] לא הי' מכריע רק השכונה שלו.

וזהו ג"כ (אמר) [מאמר] א"א "האף תספה צדיק עם רשע", והיינו אם יהיו במשקל ביחד בודאי חטא החוטאים יכריע, כי הצדיקים לא היו צדיקים גמורים כמבואר במדרש (ב"ר מט, ט) שהיו צדיקים רק דרופתקי. ולזה בקש שאם יהיו חמשים צדיקים, שבחסדי הש"י יהיו מטה כלפי חסד שיכריעו אותן החמשים צדיקים את כל המקום ואף שהחטא החוטאים יהי' מכריע לצדקת הצדיק, מ"מ במיתת הצדיקים יש חלול השם (יאמר) [שיאמרו] לית דין ולית דיין ח"ו - "חלילה לך להמית צדיק עם רשע", לזאת בקש שיהי' מטה כלפי חסד וצדקת החמשים הצדיקים תכריעה.

ועוד נקדים מ"ש הר"ן בדרשותיו דרוש ה' מה שברחו האבות מלהתחתן בכנענים, והתחתנו בלבן ובתואל - וז"ל - עם היות לבן עובד ע"ז. והטעם, כי עם היות להאדם בחריי⁶³ במעשיו וכו', עם כל זה לא יוכל אדם לכפור שלא יהי' לאדם הכנות (במזגו) [במזגו] למדות טובות ורעות, ואלו תכונות נפשיות נמשכות ומשתלשלות מאבות לבנים לפי שהן טבעיות נמשכות אחר המזג לתת הכנה, ואם לא יכריחו. ולזה, מאשר היו בני כנען מוטבעים בתכונות רעות, היו בוחרים האבות להתרחק מהם ולהתדבק למי שאינו מוטבע בתכונות רעות, גם אם יהי' עובד ע"ז, לפי שאותן התכונות הרעות מתעברות ונמשכים בזרעם כמו חולי הגוף הנקראים בספר[י הרפואה] חולאים (ירושא) [ירושאים]. כ⁶⁴ אותן החטאים שהן רק בנפש לבד לא יתעבר לבניו, כי אין לנפשות יחס וקרבות כלל. אבל אותן שירשמו וישנו לרע הגוף והנפש, כשנאה וקנאה ואכזריות וכליות ותאוה, עושים רושם רע בגוף, כי כמו שהלחות פועל במדות כן המדות פועלין בלחות, כי כמו [שמי] שדם לבו חם רותח - הוא מוכן אל הכעס, כן יתחייב שמי שיכעס תמיד - יתחמם מזג לבבו ויטה טבעו שיהיה מוכן אל הכעס. וברוב יהיה הטבע של בנים שוקד אל טבע האבות, ולכן רוע תכונות אנשי כנען הי' מתחייב שיומשך לבניהם אחריהם. ועם היות לבן עובד ע"ז לא יתחייב שיהי' טבע (צאצאמו) [צאצאיו] נמשך אחריו עכ"ל וכן פי' הנ"ל בקרא ד"נחלה מפ"ת. אין דין דיןך למזור" (ירמ' ל, יב - יג).

62. נוסף ע"פ לשון רבינו בפי' וירא. 63. צ"ל בחירה במעשיו. או שיש לגרוס: עם היות האדם בחירי במעשיו. 64. בדרשות הר"ן מקדים כאן: לפי שהמצוות והעבירות אשר בתורה על שני פנים: מהן יעשו רושם בגוף ונפש יחד. ומהן לא יעשו רושם כי אם בנפש לבד.

[אוצר החכמה]

ועתה (יפרש) [אפרש] הכתוב שהתחלנו בו, שאמר: "פן יש בכם [וכו'] אשר לכו פונה היום מעם ד' אלקיננו", פי' אפי' פניה מועטת. "ללכת לעבוד את אלהי הגוים ההם", ולמ"ד ללכת הוא למ"ד הגרמה, כמו שפי' המפרשים: "ויצר לאמנון להתחלות" (שמואל ב יג, ב) דהיינו לגרום לו ההתחלות, וה"נ הפניה המועטת שיש לו עכשיו במעמד הנבחר שפונה מאת ד', יגרום לו לבסוף ללכת לעבוד את אלהים אחרים, כי כן דרכו של יצה"ר, היום יאמר לו עשה כך, ומחר יאמר לו עשה כך, עד שיאמר לו לך עבוד ע"ז, והוא עובד (שבת קה:). ולכך א"ש ג"כ מה שהשביעם עכשיו אחר שכבר השביעם בתורה, ולפמ"ש א"ש שהכניע בחומר השבועה אף על המחשבה⁶⁵.

ואח"כ אמר עוד: "פן יש בכם [שרש] פורה ראש ולענה", היינו שיש להם מדות ותכונות רעות במה שיש להם כח (לעבוד) [לעבור] לבניהם אחריהם, וזה הפורה ראש ולענה שמזיק לפרות ולרבות רע, כי בראש דבריו בללכת לעבוד אלהים אחרים אין בו כדי לפרות ולרבות, כי זה אין מוליד לבנים אחריהם כמ"ש, משא"כ בתכונות הרעות שיש בהם לפרות ולרבות לבנים אחריהם על התכונות רעות. ולזה (דיוק) [דייק] בלשון "פן"⁶⁶, כי עיקר דבריו שבא לענוש עליהם הוא על הספק שבסוף, וכאילו אמר פן הדבר שיש בכם יגרום ללכת אחרי אלהים אחרים⁶⁷ או לפרות ולרבות ראש ולענה.

ואמר אח"כ: "והיה בשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלכו לאמר שלום יהיה לי", כלומר שיפרה זרע שיהיה ראש ולענה בקרבו עד שלגודל התאוה להתכונות הרעות ירצה ללכת בשרירות לבו, ויאמר שלום יהיה לי, אף שישמע דברי האלה הזאת. ולזה אמר הש"י "למען ספות הרוה את הצמאה", ופי' "לא יאבה ה' סלוח לו", אמר כי אם לא היתה מזיקה - הפניה שפונה מעם ה' או השורש פורה - רק לאדם ההוא לבד, היה ה' (סלוח) [סולח] לו להאדם ההוא, כי אין בפניה הרע הזה כדי להעניש עליו, רק העונש ההוא על שם סופו. וספות הוא מלשון חבור, כמו שאמרו חז"ל בפרק חלק⁶⁸ (סנהדרין עו:). המשיא קטנה לגדול או גדולה לקטן עליו הכתוב אומר למען ספות הרוה את הצמאה, ופירש רש"י ז"ל (שם) כי ספות הוא מלשון חבור כמ"ש ספו שנה על שנה (ישעי' כט, א) ע"ש. וזהו שאמר למען ספות, כלומר ע"י החבור שיש בין הצדיקים עם הרשעים והאחד גורם לחבורו, ולכך לא יאבה ה' סלוח לו. וכנה הצדיקים לרוה, כמ"ש והיית כגן רוח (ישעי' נח, יא), ולרשעים בשם צמאה כמו שפי' האבן עזרא (שם). והוא נמשל לשני שדות, האחד הוא בית השלחין ארץ יבשה, והשני הוא שדה

65. ועי' דברי רבינו בזה בפ' נח ריש ד"ה את קשתי נתתי בענן. 66. כונתו ליישב קושיא ד' לעיל דאמאי נקט לשון ספק, ע"ש. 67. פי' לבני דורו (כן כתב רבינו בפ' נצבים שם). 68. הוא בפרק הנשרפים. ולא בפרק חלק.

לחה, שמקלקל האחד את חברו, כי כשמזבלין השדה הטוב ומשקין אותה, שואב הארץ היבשה את השמנונית והלחות של הארץ הטובה. כמו כן מזיק חבור הרשעים אל הצדיקים, כי הקדושה והטומאה לא נשא הארץ לשבת יחדיו, ולזה אמר "לא יאבה ה' סלוח", כלומר אף שמצד עצמו ראוי היה לסלוח, מ"מ מצד סופו לא יאבה ה' סלוח לו, מחמת רוב הרע הנצמח מזה. ולזה אמר "כי אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא, ורבעה בו כל האלה הכתובה", אף שלפי מיעוט הפניה מאת ה' לרעה אינו ראוי לזה, נידון משום סופו.

"ואמר הדור האחרון וגו' והנכרי אשר יבא וגו'". וי"ו [של] והנכרי משמש בלשון כמו "כן", כמ"ש המדקדקים שהו"ו משמש לפעמים כמו "כן", כמו: "ויוכח לגבר עם אלוה ובן אדם לרעהו" (איוב י"ו כ"א), משפטו: "כמו" (כן) [בן] אדם לרעהו. וכן אמרו כאן, שהפני' מועטת שפונה מאת אלהים יגרום שיאמר הדור האחרון כמו הנכרי הבא מארץ רחוקה, כאילו לא ראה מעולם את הנפלאות וחסדים שעשה הקב"ה עם עמו ישראל.

"וראו את מכות הארץ", הו"ו כתב האבן עזרא⁶⁹ שהיא כפ' רפה בלשון ישמעאל, והיינו לתשלום הענין: כמו שיהי' הדבר הזה, כן יהי' ג"כ הדבר הזה⁷⁰. וגם הביא לפעמים בחלוף כאשר⁷¹ מבואר בס' אגרת המליצה⁷², וכמו כן הפי' כאן:

72. ס' אגרת המליצה ומשפט לשון הקודש, חובר ע"י הרב יהודה ליב מרגליות (בעמ"ח שו"ת פרי תואר, וקרבן ראשית) ויצא לאור בנאוידאהר תקנ"ו ושוב בורשא תרי"ד. ומאריך שם בשימושים השונים של אות וי"ו בתנ"ך, ואעתיק מהם אותן הנוגעים לדברי רבינו כאן:

... הו"ו תבוא [לפעמים] בחלוף תיבת אם: (רות ב, ט) "וצמית והלכת אל הכלים", משפטו: ואם צמית וכו'.

וי"ו השוואה, ר"ל שתבוא בחלוף תיבת כן: (משלי כה, כה) "מים קרים על נפש עיפה, ושמועה טובה מארץ מרחק", משפטו: כן שמועה טובה. וכן (תהלים סג, ו): "ושפתי רננות יהלל פי", משפטו: כן שפתי רננות. ומזה הענין: "ויוכח לגבר עם אלוקה ובן אדם לרעהו" (איוב טז, כא), משפטו: כבן אדם לרעהו. ר"ש בן מלך.

גם תבוא הו"ו להוראת המשך המסובב: (דברים יז, יז) "ולא ירבה לו (סוסים) [נשים]

69. בבראשית א, ב, וכן במקומות רבים בפירושו. וענין פ' רפה (פאָ = פּ) היא אות רצופה למלה הבאה, והוא כעין מלת חיבור המורה על: סדר (=זה יבוא אחרי זה), או תוצאה (=זה יבוא כתוצאה או מסבת זה), או תנאי (=אם כך אז כך). או: ואז, אם כן, ובכן. (ע"פ מילון ערבי עברי).

70. בס' אגרת המליצה הלשון בזה: ור"ל לתשלום הענין, כאומר: וכשיהי' הדבר הזה כן, יהי' הדבר הזה כן.

71. אולי צ"ל: "וגם תבוא לפעמים בחלוף אם", כאשר מבואר בס' אגרת המליצה, או צ"ל: "וגם תבוא לפעמים בחלוף כאשר" כמבואר בס' אגרת המליצה. וכונתו לבאר וי"ו דואמר הדור האחרון.

נמצא לדברי רבינו ביאור המקרא כאן: "ואמר הדור האחרון" - אם יאמר הדור האחרון. "והנכרי אשר יבוא מארץ רחוקה" - כמו הנכרי מארץ רחוקה. "וראו את מכות הארץ" ואז [יסובב מזה] שיראו את מכות הארץ וכו'.

"ואמר הדור האחרון", כלומר אם יאמרו זה הדור האחרון - מה שאמר למעלה "בשרירות לבי אלך" - "וראו את מכות הארץ ואת תחלואיה וגו'"⁷³.

[ד]

ומסיים: "הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם וגו'", כלומר מה שאמרתי פן יש בכם, וכן⁷⁴ וראו כל הגוים מכת הארץ בלשון ספק - אם יהיה דבר זה אם לא יהיה, אמנם זה אין לך ספק שמא ח"ו תתבטל התורה בכללה בעו"ה, ואמר: "והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת", כלומר שלא תתבטל התורה מאתנו עד עולמי עד. וזהו שאמר "והיה עקב תשמעון" (דברים ז, יב), פי': "עקב", בסוף, תשמעון את מצות ה', "ושמר לך את הברית", כי כן הבטיחנו יתברך ואמר כי לא תשכח מפי זרעו (שם לא, כא).

וכן פי' האלשיך הקדוש בריש מגלת אסתר בהא דאמרו במדרש (אסתר רבה א, ב)⁷⁵ ["הוא": חמשה המה לרעה וחמשה לטובה. ה' לרעה: הוא היה גבור ציד (בראשית י, ט), הוא עשו (שם לו, מג), הוא דתן ואבירם (במדבר כו, ט), הוא המלך אחז (דה"י ב כח, כב), הוא אחשורוש (אסתר א, א). ה' לטובה: הוא אברהם (דה"י א א, כז), הוא משה ואהרן (שמות ו, כז), ודוד הוא הקטן (שמואל א יז, יד), הוא חזקיהו (דה"י ב לב, יב), והוא עזרא (עזרא ז, ו). רבנן אמרו אית לנו חד דטב מכולהו: הוא ה' אלקינו [בכל הארץ משפטיו] (תהלים קה, ז), [שמדת רחמיו לעולם]. ופי' האלשיך ז"ל כי הורה בזה גדולתו וחסדו יתברך, כי מצאנו ה' בני אדם קמו להרוס חמשה עקרים גדולים: א' אמונת אלהים, ב' ברית מילה שהישראל ניכרין בו משאר אומות ובזה נקראו תמים, ג' ארץ ישראל, שמי שאין יושב בה דומה כמי שאין לו אלוה (כתובות קי:), ד' תורה, ה' בית המקדש; כעין מלכותא דארעא שמתחילה צריכה להכיר שיש עליה מלך, וצריך להיות חתום בחותמו, ואח"כ יקח לו למושב חצר המלך לעמוד שם לשרתו, ואח"כ ילמוד סדר עבודתו, כמו כן מלכותא דרקיעא. והנה נמרוד רצה לעקור אמונת אלהים, עשו החל להפר ברית מילה מזרע אברהם⁷⁶, דתן ואבירם החלו למאוס בארץ חמדה כמו

(בראשית ז, ו) "ונח בן שש מאות שנה והמבול הי'", משפטו: כאשר המבול הי'. וכו'.

73. ומתורץ בזה קושיא ו' דלעיל, דהכי קאמר: דאם ילכו הדור האחרון בהשחתה כמו היחיד [כפי שפירש דואמר הדור האחרון כמו הנכרי בארץ רחוקה] יבוא העונש על כל הדור.

74. נראה דבמקום תיבת "וכן" צ"ל: "וכו'".

75. המדרש קאי אפסוק א': "הוא אחשורוש".

76. בילקוט תולדות רמז קטז איתא [והוא

ולא יסור לבבו", שפירושו כדי שלא יסור לבבו, או: ואז יהי הנמשך שלא יסור לבבו. וכן (ירמי' י, ב) "אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו", שפירושו: ואז מאותות השמים אל תחתו. וכעין זה הוא מה שרגיל הראב"ע לכתוב שהו"ו היא כפ"א רפה בלשון ישמעאל. ור"ל לתשלום הענין כאומר: וכשיהי' הדבר הזה כן, יהי' זה הדבר כן.

גם תבוא הו"ו בחלופ תיבת כאשר:

שדרשו בש"ס שאחר מיתת אהרן שמו דתן לראש ואבירם למשנה וחזרו לאחר כמה מסעות למצרים⁷⁷, ואחז בטל התורה כמ"ש חז"ל צור תעודה (סנהדרין קג:), ואחשורוש בטל בנין בהמ"ק (אסתר רבה א, א). נגד זה ראה השם יתב' החושב לבלתי נידח ממנו, להעמיד ה' מתקנים עותותם: נגד נמרוד - העמיד אברהם שגלה שמו של הקב"ה בפי כל הבריות, ונגד עשו שהתחיל לבטל ברית מילה - העמיד משה ואהרן שהיה משה מל ואהרן פורע (במדב"ר יא, ג), ונגד מאוס דתן ואבירם בארץ חמדה - העמיד דוד אשר חשב המתרחק מא"י כעובד אלהים אחרים, כמו שאמר "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לומר לך עבוד אלהים אחרים" (שמואל א כו, יט)⁷⁸, ולעומת אחז שבטל התורה - העמיד חזק' שתלה חרב בבה"מ ואמר שכל מי שלא יעסוק בתורה ידקר בחרב (סנהדרין צד:), ונגד אחשורוש שבטל עבודת בית אלהינו - העמיד עזרא שהעמיד בית שני.

אמנם אנו בגלות החיל הזה אין לנו מי שיתקן ויעמוד נגד הקמים עלינו לבטל מצותיו יתב', וע"ז אמרו רבנן: אית לנו חד דטב מכולהו הוא ה' אלהינו שמדה"ר בעולם, כלומר בזה"ז שראה שאין איש שיעמוד בפרץ נוהג עצמו במדה"ר בעולם, וברחמיו יראה לבל ידח ממנו נדח. רק שהקב"ה ממתין אולי ישובו מבחירתם הטובה, ובאם לאו יעמוד מלך כהמן (סנהדרין צז:). רק שמעתי אומרים בדרך הלצה: "הבה לנו עזרת מצר ושוא תשועת אדם" (תהלים ס, יג. ושם קח, יג), פי' הבה לנו עזרת מצר המלך כהמן שעתיד לעמוד, ושוא תשועת אדם, כלומר שוא תשועת אדם הוא שיבוא מאתנו התשועה שנחזור למוטב.

רבתי! הרבה יש לדבר דברי תוכחה, רק כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שלא נשמע (יבמות סה:), כי נסיתי הרבה פעמים ולא הועיל ומה לי לשנות עוד. כבר הייתי אתכם מוכיח על דברים קטנים, עכשיו העברות גדולות משכחין הקטנים, חלב עכו"ם חלול שבת. ובפרט בכאן, כי כל אחד יודע מה שהוא אסור, כי אין בכאן ע"ה. וה' ימחול לכם וישיב רחמיו עליכם וישמרכם מכל רע ומכל איסור דאורייתא ומדרבנן ויהיה בסעדיכם, אמן:

דהן אמנם אחרי מות אהרן נתנו ראש לחזור מצרימה וחזרו ח' מסעות כדהביא רש"י דברים י, ו, אך לא היו בזה דתן ואבירם שהרי מתו בחיי אהרן יחד עם קרח ועדתו. אלא צריך לתקן הלשון כאן, והכונה דבילקוט במדבר רמז תשמ"ג פירשו דבעת חטא המרגלים שנאמר במדבר יד, ד ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה דהיינו שרצו לשים דתן לראש ואבירם למשנה, וכן הוא בשוח"ט תהלים ק"ו. 78. וכפי' הגמ' על פסוק זה בכתובות קי:.

מתנדב"א רבה פ' כ"ד דזרעו של עשו כל זמן שיצחק ה' חי מלו עצמם, וכיון שמת הפרו ברית מילה. ועי' מדרש אגדת בראשית (באבער) נ"ט: עשו מלו אותו אבותיו ומאס במילה ובחר בערלה. 77. וכן הוא באלשיך שם: "וכן דתן ואבירם החלו למאוס בארץ חמדה, ומה גם לרבנותינו באומרים נתנה ראש ונשובה מצרימה, שבמיתת אהרן הקימו את דתן לראש ואת אבירם למשנה במקום משה ואהרן ושבנו אחור כמה מסעות בדרך מצרים" ונראה דערכוב דברים יש כאן.